

Monika Kotowska

Zażywanie substancji psychoaktywnych przez nieletnich sprawców czynów karalnych : aspekty kryminologiczne i prawne

Studia Prawnoustrojowe nr 15, 107-117

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Monika Kotowska

Katedra Kryminologii i Polityki Kryminalnej

Wydział Prawa i Administracji UWM

Zażywanie substancji psychoaktywnych przez nieletnich sprawców czynów karalnych. Aspekty kryminologiczne i prawne

Wprowadzenie

Alkoholizm¹, narkomania² i zażywanie tzw. dopalaczy³ to współcześnie najbardziej dotkliwe formy patologii społecznej, mające bezpośredni wpływ na szereg istotnych sfer życia publicznego. Niewątpliwie alkoholizm ze względu na swoją powszechność, swoistą wieloletnią „tradycję” występowania w Polsce⁴ oraz ogólne przyzwolenie społeczne zbiera największe „żniwo” spośród wszystkich form zachowań kompulsywnych. Według WHO społeczne i ekonomiczne koszty, jakie z tego tytułu ponosi budżet państwa (koszty leczenia, wypadków drogowych, ubezpieczeń, angażowania organów ścigania

¹ Alkoholizm jest chorobą sprowadzającą się do tego, że jednostka utraciła możliwość trwałego powstrzymywania się od spożywania alkoholu. Ten stan przypisywany jest czynnikom fizycznym, psychologicznym, psychosomatycznym i środowiska społecznego. Szerzej patrz: H. Jones, *Alcoholic addiction. A psycho-social approach to abnormal drinking*, London 1963, s. 155–165; S.K. Weinberg, *Social problems in our time. A sociological analysis*, Englewood Cliffs, New York 1960, s. 287.

² Więcej na temat narkomanii patrz: *Dopalacze, narkotyki – niewinny początek*, pod red. L. Jurka, Rybnik 2010, s. 35–85.

³ Tzw. dopalacze to substancje psychoaktywne, które działają jak narkotyki. Ich podstawowym składnikiem jest BZN, która powoduje przyspieszenie tętna, odwodnienie organizmu i prowadzi do uzależnienia. Szerzej M. Kidawa [w:] *ibidem*, s. 7.

⁴ Warto zwrócić uwagę, że współcześnie zmienia się nie tylko ilość, ale przede wszystkim sposób i przyczyny spożywania alkoholu. M. Kołodziejczyk [w:] pisze, że „w PRL inteligent pił wódkę wielkolitrażowo oraz gromadnie. Beznadzieja narodowa uzasadniała alkoholizmy, przy wódce człowiek wrażliwy czuł się złączony podtekstem ze współpijącymi – picie niby zwykłe, a jednak artystyczno-polityczne. Wolna Polska przerwała wódczany karnawał; nowy inteligent przelicza kace na straty w dochodach, a upija się tylko w momentach przewidzianych biznesplanem”. Zdaniem autora czasy inteligentnego etosu miejskiego i knajpianego PRL-u zastąpiło samotne spożywanie droższych alkoholi, w ilości większej nawet niż kiedyś. *Łzy polskiej ziemi*, „Polityka” z 27 lutego 2010, nr 9 (2745), s. 36–41.

i wymiaru sprawiedliwości, służby zdrowia i opieki społecznej itp.), wynoszą 2–3% produktu krajowego brutto⁵. Alkohol jest przyczyną ok. 30 tys. zgonów mężczyzn rocznie i ok. 1/4 wszystkich nagłych zgonów osób w wieku 15–29 lat. Według statystyk Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych (PARPA), spożycie czystego alkoholu w Polsce od dziesięciu lat systematycznie wzrasta. Aktualne dane wskazują, że w 2009 r. średnio na jednego mieszkańca Polski przypadło 9,06 litra czystego alkoholu, podczas gdy w roku 2001 wynosiło ono jeszcze 6,63 litra (są to informacje jedynie deklaracyjne)⁶. Specjaliści zwracają jednak uwagę, że respondenci zazwyczaj zaniżają spożycie alkoholu w granicach 40–60%⁷. Permanentnie wzrasta też liczba uzależnionych kobiet i osób nieletnich⁸.

Niewątpliwie poważnym problemem jest niepokojące obniżanie się wieku inicjacji alkoholowej⁹. Należy podkreślić, że alkohol jest najbardziej rozpoznawaną substancją psychoaktywną wśród młodzieży szkolnej. Z badań ogólnopolskich wynika, że próby picia ma za sobą 92,5% gimnazjalistów z klas trzecich i 96,7% uczniów klas drugich szkół ponadgimnazjalnych¹⁰. Według ogólnopolskich danych Europejskiego Programu Badań Ankietywanych w szkołach na temat używania alkoholu i narkotyków¹¹, 65,8% piętnastoletnich uczniów gimnazjów piło alkohol w ciągu ostatnich 30 dni (71,5% chłopców i 60,3% dziewcząt), zaś 29,2% upiło się w ciągu ostatnich 30 dni (38,1% chłopców i 20,8% dziewcząt). Analogiczne badania przeprowadzone na grupie siedemnastoletnich uczniów gimnazjów wykazują tendencję wzrostową, bowiem 78,9% respondentów piło alkohol w ciągu ostatnich 30 dni (84,6% chłopców i 73,2% dziewcząt), z czego 37,2% upiło się (47,7% chłopców i 26,5%

⁵ E. Gietka, *Ile kosztuje pijak*, „Polityka” z dnia 26 sierpnia 2006, nr 34 (2568), s. 6.

⁶ Dane dostępne na stronie internetowej Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych <<http://www.parpa.pl/>>, dostęp: 11.12.2010.

⁷ M. Kołodziejczyk, op. cit., s. 40.

⁸ Na ten temat pisali: E. Winnicka, *Wódka z mlekiem*, „Polityka” z 10 lutego 2007, nr 6 (2591), s. 20–22; W. Markiewicz, *Choroba dobrych żon*, „Polityka” z 12 maja 2007, nr 19 (2603), s. 4–12.

⁹ Inicjacja przypada najczęściej na 11–14 rok życia. Z badań europejskich (Young People and Alcohol in Europe) przeprowadzonych w 1994 r. wynika, że 75% młodych Brytyjczyków pierwszy raz spożywało alkohol między 9 a 14 rokiem życia, natomiast aż 90% młodych Greków przyznaje się do pierwszego kontaktu z alkoholem w wieku 15–16 lat. Szerzej: E. Stepien, K. Wojcieszek, *Alkohol a polska młodzież*, Warszawa 1995, s. 9; G. Lowe, D. R. Foxcroft, D. Sibley, *Picie młodzieży a style życia w rodzinie*, Warszawa 2000, s. 10 i nast. Patrz też wyniki badań M. Glińskiej, *Asocjalność dzieci i młodzieży – alkoholizm, narkomania, przestępczość*, „Studia Kryminologiczne, Kryminalistyczne i Penitencjarne” 1991, t. 21, s. 188–198.

¹⁰ Badaniem objęto losowo wybrane przez MEN szkoły gimnazjalne i ponadgimnazjalne. Wytypowano dwie próby badawcze: pierwsza – ok. 2800 uczniów (112 klas) trzecich klas gimnazjum, druga – ok. 1700 uczniów (68 klas) szkół ponadgimnazjalnych. Szerzej w: J. Sierosławski, *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną. Raport z ogólnopolskich badań ankietowych w 2003 r.*, [w:] *Alkohol a zachowania problemowe młodzieży. Badania i opinie*, pod red. M. Prajsner, Warszawa 2004, s. 129–153.

¹¹ Dane dostępne na stronie internetowej Państwowej Agencji Rozwiązywania Problemów Alkoholowych <<http://www.parpa.pl/>>, dostęp: 11.12.2010.

dziewcząt). Szczególnie niepokojącą prognozę kryminologiczną można postawić, gdy po alkohol lub narkotyki sięgają dzieci poniżej 10 roku życia, a takie sytuacje zdarzają się coraz częściej. Nie ulega wątpliwości, że wczesne początki spożywania alkoholu stwierdza się również u znacznej części młodych osób, które nie wchodzą w kolizję z prawem. Jednak duży odsetek nieletnich przestępców wcześniej i częściej spożywał alkohol¹².

Coraz powszechniejszą używką stają się obecnie narkotyki¹³, w tym konopie indyjskie i amfetamina¹⁴. Pod względem częstotliwości używania leków uspokajających i nasennych bez przepisu lekarza polskie nastolatki plasują się na pierwszym miejscu w Europie¹⁵. Nowym problemem są natomiast tzw. dopalacze. Sięgają po nie najczęściej uczniowie klas gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych, a nabywają je w internetowych sklepach i hurtowniach, które oferują bardzo szeroki asortyment środków zmieniających świadomość. Wraz ze wzrostem dostępności „dopalaczy” coraz więcej osób zaczyna

¹² Badania wpływu alkoholu na przestępczość prowadzone są od dawna. Według statystyki sądowej w latach 1969–1971 wśród ogółu skazanych nieletnich było 14,6–16,7% nadużywających alkoholu. Badania indywidualne różnych populacji nieletnich i młodocianych przestępców (zwłaszcza recydywistów) wskazują na znacznie wyższy procent nadużywających alkoholu. Dowodzą tego badania przeprowadzone wśród 500 nieletnich recydywistów z pięciu miast Polski: Warszawy, Łodzi, Katowic, Krakowa i Białegostoku. Wynika z nich, że spośród badanych 52% alkoholizowało się niejednokrotnie już w wieku 13–16 lat, a 63% zaczęło nadużywać alkoholu w wieku 12–15 lat. Spośród 220 badanych wielokrotnych recydywistów (26–35 lat) 21,3% zaczęło nadużywać alkoholu w wieku 12–14 lat. Cyt. za H. Kołakowska-Przełomiec, *Przestępczość nieletnich*, [w:] *Kryminologia*, pod red. W. Świdy, Warszawa 1977, s. 200. Również z badań przeprowadzonych przez D. Rode w latach 2000–2001 na grupie 100 nieletnich sprawców czynów karalnych wynika, że 28% nadużywało alkoholu, a 34% piło okazjonalnie. Zob. D. Rode, *Praktyka opiniodawstwa sądowego w sprawach nieletnich*, [w:] *Przestępczość nieletnich. Aspekty psychospołeczne i prawne*, pod red. J.M. Stanika i L. Wolszczaka, Katowice 2005, s. 304; a także badania Z. Markockego, *Społeczne uwarunkowania przestępczości młodzieży*, [w:] *Polska młodzież – zagrożenia, zaburzenia w aktualnej rzeczywistości społecznej*, pod red. T. Sołtysiak, M. Kawowskiej, Bydgoszcz 2001, s. 410–411.

¹³ Z badań D. Rode wynika, że 20% nieletnich sprawców czynów karalnych nadużywało środków lotnych, takich jak kleje, rozpuszczalniki, aceton, a 10% badanych używało ich incydentalnie; 2% badanych nadużywało przetworów konopi indyjskich (marihuany, haszyszu, oleju haszyszewego), a 6% używało ich incydentalnie. D. Rode, op. cit., s. 304. Również badania przeprowadzone na 100 osobach, których sprawy toczyły się przed gliwickim sądem dla nieletnich, wykazały, że aż 28 sprawców było pod wpływem alkoholu, a 6 pod wpływem innych środków odurzających. Cyt. za A. Nowak, *Sytuacja rodzinna nieletnich przestępców*, [w:] *Dewiacje wśród młodzieży. Uwarunkowania i profilaktyka*, pod red. B. Urbana, Kraków 2001, s. 337. Z badań przeprowadzonych przez K. Ostaszewskiego wynika, że w 2000 r. do grupy ryzyka związanego z używaniem narkotyków należało od 5% do 30% 15-latków uczących się w Warszawie. Szerzej: K. Ostaszewski, *Dylematy oszacowań grup ryzyka na podstawie badań ankietowych nad młodzieżą*, [w:] *Młodzież z grup ryzyka. Perspektywy profilaktyki*, pod red. M. Prajsner, Warszawa 2003, s. 19 i nast.

¹⁴ Wskazują na to wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród uczniów szkół gimnazjalnych i ponadgimnazjalnych. Zob. J. Sierosławski, *Używanie alkoholu i narkotyków przez młodzież szkolną*, [w:] *Alkohol a zachowania problemowe młodzieży. Opinie i badania*, pod red. A. Szymanowskiej, Warszawa 2004, s. 205.

¹⁵ Ibidem, s. 129–130.

wykazywać trudności z kontrolą częstotliwości ich zażywania, co w efekcie – podobnie jak w przypadku narkotyków – doprowadza do psychicznego i/lub fizycznego uzależnienia. Jednocześnie producenci i dystrybutorzy „dopalaczy” chronią się przed odpowiedzialnością prawną, umieszczając na opakowaniu informację o kolekcjonerskim przeznaczeniu produktu. Oznacza to, że całkowitą odpowiedzialność za konsekwencje zażycia środka ponosi konsument, który w praktyce często jest niedoinformowany i zachęcany przez sprzedawcę¹⁶. Mimo iż media informują o śmiertelnych ofiarach amatorów „dopalaczy”, młodzież traktuje je nadal jako nieszkodliwą substancję zmieniającą świadomość.

Uwarunkowania i podłoże ww. zjawisk od lat nie ulega zasadniczym zmianom. Do niekwestionowanych czynników zaliczyć należy bezrobocie i trudną sytuację materialną wielu rodzin. Z obserwacji i spostrzeżeń specjalistów do spraw nieletnich wynika, że nabierającym znaczenia czynnikiem stymulującym jest zmiana wartości i powszechnie akceptowanych wzorców – w środowisku młodych ludzi używki stały się atrybutem dorosłości oraz nieodłącznym elementem życia towarzyskiego.

Zażywanie środków odurzających przez nieletnich sprawców czynów karalnych w świetle badań aktowych

Zagadnienia dotyczące spożywania środków odurzających przez nieletnich sprawców czynów karalnych stanowiły część badań przeprowadzonych przez autorkę niniejszego opracowania w ramach przygotowywanej przez nią dysertacji doktorskiej na temat prawnych i kryminologicznych aspektów przestępczości nieletnich. Badania oparto na wynikach analizy akt sądowych prawomocnie zakończonych postępowań wszczętych wobec nieletnich sprawców czynów karalnych. W celu przeprowadzenia badań dobrano reprezentatywną grupę 500 osób – losowo wybranych sprawców i sprawczyń czynów karalnych pomiędzy 13 a 17 rokiem życia, zamieszkałych na obszarze województwa warmińsko-mazurskiego, których sprawy zarejestrowane zostały w repertorium Now¹⁷ i repertorium Nk w latach 1999–2003. Obszar badawczy objął okręg działalności Sądu Rejonowego w Olsztynie, Sądu Rejonowego w Iławie, Sądu Rejonowego w Giżycku i Sądu Rejonowego w Szczytnie.

¹⁶ M. Kidawa, op. cit., s. 11.

¹⁷ Podstawową ewidencję prowadzi się w sądach w repertorium dotyczącym postępowań wyjaśniających (rep. Npw). W kolejnych ewidencjach spraw nieletnich – w sprawach opiekuńczo-wychowawczych (rep. Now) i w sprawach poprawczych (rep. Nk) – rejestruje się sprawy rozpoznane przez sąd w postępowaniu wyjaśniającym, przewidziane do orzeczenia środków opiekuńczo-wychowawczych lub poprawczych, ale są one wtórne do rep. Npw.

Problem badawczy uszczegółowiono do czterech pytań:

1. Czy nieletni sprawca czynu karalnego spożywał alkohol, a jeżeli tak to w jakiej częstotliwości?

2. Czy nieletni sprawca czynu karalnego spożywał środki odurzające, a jeśli tak to w jakiej częstotliwości?

3. Czy w trakcie popełnienia czynu karalnego nieletni był pod wpływem alkoholu lub środków odurzających?

4. Jaki rodzaj alkoholu lub środków odurzających zazywał nieletni?

Jako narzędzie badawcze wykorzystano sporządzony na potrzeby badań specjalny kwestionariusz ankiety¹⁸. Wyniki badań przedstawiono w postaci tabel.

Tabela 1

Spożywanie alkoholu przez nieletniego

Spożywanie alkoholu	Chłopcy		Dziewczęta	
	l.b.	%	l.b.	%
Systematycznie	82	18,3	14	27,5
Sporadycznie	321	71,5	29	56,9
Nie spożywa	21	4,7	6	11,8
Brak danych	25	5,5	2	3,8

Źródło: badania własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że aż 71,5% badanych chłopców spożywało alkohol sporadycznie, a 18,3% systematycznie; 56,9% badanych dziewcząt spożywało alkohol incydentalnie, a 27,5% regularnie. Należy podkreślić, że w rzeczywistości rozmiary spożywania alkoholu wśród badanych nieletnich są przypuszczalnie znacznie większe¹⁹, zwłaszcza że przez znaczną część nieletnich postrzegany jest on jako nieodłączny element „dobrego i bogatego” życia. Wyniki badań wskazują, że nieletni z reguły przyznawali się do spożywania alkoholu tylko wówczas, gdy czyn karalny był popełniony pod jego wpływem²⁰, lub gdy na taki objaw demoralizacji wskazywali rodzice

¹⁸ Jest to jedna z najczęściej stosowanych i najwiarygodniejszych metod służących realizacji badań kryminologicznych. Oprócz kwestionariusza ankiety, w badaniach socjologicznych wykorzystuje się również kwestionariusz wywiadu oraz plan zagadnień wywiadu swobodnego. Szerzej na ten temat: S. Nowak, *Metodologia badań socjologicznych*, Warszawa 1970, s. 66 i nast.

¹⁹ Wpływ na taki stan może wywierać liberalizacja polityki i wzrost globalnej konsumpcji alkoholu. Od momentu rozpoczęcia reform społeczno-gospodarczych w latach dziewięćdziesiątych XX w. kwestia alkoholu pojawia się w mediach albo w kontekście chłodnej analizy ekonomicznej, albo afer korupcyjnych. Szerzej: J. Sierosławski, G. Świątkiewicz, *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznawanie na poziomie lokalnym*, [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, pod red. G. Świątkiewicz, Warszawa 2002, s. 13 i nast.

²⁰ Szerzej na temat młodzieży zatrzymanej pod wpływem alkoholu: E. Łuczak, *Alkoholizm jako przejaw niedostosowania społecznego młodzieży*, „Przegląd Policyjny” 1998, nr 2, s. 7 i nast.

być też szkoła, co zdarzało się stosunkowo rzadko. Słusznie wskazuje się w literaturze²¹, że zarówno w szkole, jak i w domach nieletnich jest dość niska wiedza na temat przyjmowania przez nastolatki używek.

Równie niebezpiecznym, choć – jak się wydaje – znacznie mniej rozpowszechnionym (ze względu na wyższą cenę i trudniejszy dostęp) środkiem psychoaktywnym są środki odurzające. Zażywanie środków odurzających i jego częstotliwość w badanej populacji przedstawia tabela 2.

Tabela 2

Zażywanie przez nieletniego środków odurzających

Zażywanie narkotyków	Chłopcy		Dziewczęta	
	l.b.	%	l.b.	%
Systematycznie	19	4,2	3	5,9
Sporadycznie	101	22,5	9	17,6
Nie zażywa	291	64,8	34	66,7
Brak danych	38	8,5	5	9,8

Źródło: badania własne.

Z przeprowadzonych badań wynika, że w przeważającej części nieletni nie zażywają środków odurzających. Analogicznie do spożywania alkoholu można postawić tezę, że dane są zaniżone, gdyż mają charakter deklaracyjny. Z nieformalnych wywiadów przeprowadzonych z sędziami orzekającymi w sprawach nieletnich wynika, że osoby, wobec których toczy się postępowanie w związku z czynem karalnym, mają z reguły świadomość, że ujawnienie informacji o zażywaniu narkotyków i spożywaniu alkoholu nie poprawia ich sytuacji procesowej, a wręcz może ją pogorszyć, ponieważ zachowania kompulsywne, polegające na używaniu substancji zakazanych przez prawo, mogą wpłynąć na decyzję organu orzekającego o skierowaniu nieletniego na przymusowe leczenie lub wszczęciu postępowania wyjaśniającego o demoralizację.

Kolejnym problemem, na który zwrócono uwagę w materiale badawczym, był rodzaj alkoholu lub narkotyków, jaki wybierali nieletni, aby wprowadzić się w stan odurzenia. Niestety, w aktach analizowanych spraw znajdowały się jedynie jednostkowe informacje na ten temat. Jeśli chodzi o środki odurzające, dzieci najczęściej sięgały po substancje wziewne, takie jak rozpuszczalniki, kleje, gaz do zapalniczek i benzyna. Wybór taki można uzasadnić z jednej strony stosunkowo łatwym dostępem do wymienionych substancji, a z drugiej ich przystępną ceną. W przypadku alkoholu także

²¹ D. Woźniakowska-Fajst, *Nieletnie, niebezpieczne, niegrzeczne, niegroźne?*, Warszawa 2010, s. 251.

wybijano zwykle najtańsze gatunki piwa i wina²², o których zakup proszono osoby dorosłe²³. Badana młodzież narkotyzowała się i upijała zwykle w kilkusobowych grupach. W badanych aktach ani razu nie odnotowano sytuacji wskazującej na to, że nieletni upijali się bądź narkotyzowali samotnie. Miejszem spożywania środków odurzających lub napojów alkoholowych najczęściej był dom rodzinny (68% przypadków), wykorzystany do takiego celu podczas nieobecności rodziców, a w dalszej kolejności: podwórko, las lub park. Incydentalnie spożywano alkohol i narkotyki na terenie szkoły (łazienka lub boisko szkolne). W aktach jednej sprawy znalazła się informacja, że nieletni zażywali narkotyki na stacji benzynowej.

Głównymi miejscami rozprowadzania narkotyków są podwórka i klatki schodowe blokowisk, kluby, dyskoteki, puby i restauracje, okolice szkół i internatów, dworce i parki. Coraz częściej narkotyki rozprowadzane są na terenie szkół i internatów. Odbiorcami są zwykle osoby w wieku 14–18 lat²⁴. Z zażywaniem narkotyków i alkoholu silnie koreluje przykład starszego rodzeństwa, rodziców i rówieśników.

Kolejnym problemem, na który zwrócono uwagę podczas analizy materiału aktowego, był stan świadomości nieletnich w chwili popełnienia czynu karalnego. Wyniki tych badań prezentuje tabela 3.

Tabela 3

Stan świadomości nieletniego w chwili popełnienia czynu karalnego

Stan trzeźwości w chwili popełnienia czynu karalnego	Chłopcy		Dziewczęta	
	l.b.	%	l.b.	%
Pełna świadomość – bez użycia alkoholu lub środków odurzających	221	49,2	32	62,7
Pod wpływem alkoholu	98	21,8	9	17,7
Pod wpływem narkotyków	7	1,6	–	–
Brak danych	123	27,4	10	19,6

Źródło: badania własne.

Ocena wyników badań dotyczących stanu trzeźwości w chwili popełnienia czynu zabronionego napotkała na trudności interpretacyjne, ponieważ informacje zawarte w aktach badanych spraw nieletnich były w znacznej części niepełne (brak danych). Tym niemniej wykazano, że prawie połowa

²² Na podobną tendencję wskazują wyniki badań: A. Dodziuk, O. Dziewałtowskiej, *Narkotyki, alkohol, papierosy*, „Świat Problemów” 1997, nr 11, s. 24.

²³ Z informacji zawartych w aktach badanych spraw wynika, że tylko w dwóch przypadkach osoby dorosłe poproszone o zakup alkoholu udzieliły odpowiedzi odmownej. Pozostali spełniali prośby nieletnich i dokonywali zakupu alkoholu.

²⁴ Szerzej: *Raport o stanie demoralizacji i przestępczości nieletnich oraz zjawiskach patologicznych wśród dzieci i młodzieży w województwie warmińsko-mazurskim w 2002 r.*, Olsztyn 2003, s. 54 i nast.

nioletnich sprawców czynów karalnych (49,2%) i większość sprawczyń czynów karalnych (62,7%) działała bez użycia tzw. wspomagaczy w postaci alkoholu lub środków odurzających. Wydaje się, że jest to jednak statystyka zanizona, gdyż w znacznej części przypadków stan trzeźwości bezpośrednio po popełnieniu czynu karalnego nie był zbadany, a analiza akt zawiera dane o charakterze częściowo deklaratywnym, a więc ich wiarygodność może budzić wątpliwości.

Kryminogenna rola alkoholu i środków odurzających w etiologii przestępczości nioletnich

Rozpatrując związek konsumpcji alkoholu lub jakiegokolwiek środka psychoaktywnego z popełnianiem przestępstw czy wykroczeń, należy zaznaczyć, że może być on dwojakiego rodzaju: po pierwsze – alkohol jako substancją psychoaktywną, czyli działającą na ośrodkowy układ nerwowy, warunkuje określone stany i zachowania; po drugie – osoba, która jest pod jego wpływem, zachowuje się w sposób odmienny od tego, jaki cechuje ją, gdy jest pozbawiona tego wpływu. Nie ulega wątpliwości, że długotrwałe spożywanie alkoholu prowadzi do rozwoju zespołu zależności od stanu nietrzeźwości i do gorszego funkcjonowania społecznego²⁵. Przyjmuje się, że mechanizm przestępczości dokonywanej przez osoby niebędące pod bezpośrednim wpływem alkoholu lub środków psychotropowych różni się od mechanizmu przestępczości dokonywanej przez osoby uzależnione²⁶.

W związku z powyższym można rozpatrywać relację alkoholu lub środków odurzających z zagadnieniem przestępczości na kilku płaszczyznach. Po pierwsze, substancje psychoaktywne traktowane będą jako bezpośrednia lub pośrednia przyczyna popełnienia konkretnego przestępstwa. Substancja psychoaktywna może być tu okolicznością doprowadzającą sprawcę do popełnienia przestępstwa (nawet w przypadku osoby, która w stanie trzeźwości przestępstwa by nie popełniła) lub okolicznością umacniającą podjęty uprzednio zamiar popełnienia przestępstwa²⁷. Po drugie, przestępczość potraktować można jako skutek używania lub uzależnienia od substancji psychoaktywnych, gdzie przestępstwo staje się z reguły środkiem umożliwiającym osobie uzależnionej zdobycie funduszy na alkohol lub narkotyki. Po trzecie, stan nietrzeźwości potencjalnej ofiary może być okolicznością zachęcającą sprawcę do dokonania przestępstwa na tej konkretnej jednostce.

²⁵ Szerzej na temat powiązań alkoholu i środków odurzających z przestępczością: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 2001, s. 378–408.

²⁶ Szerzej patrz: M. Kobus, R. Breska, *Przestępstwa i wykroczenia popełniane przez osoby uzależnione od alkoholu – komunikat z badań*, [w:] *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej i resocjalizacji*, pod red. D. Rybczyńskiej, Kraków 2003, s. 477.

²⁷ A. Krukowski, *Problemy zapobiegania przestępczości*, Warszawa 1982, s. 39.

Wpływ alkoholu i środków odurzających na decyzję o popełnieniu czynu niezgodnego z normami prawnymi jest zagadnieniem budzącym w literaturze przedmiotu wiele kontrowersji. Z jednej strony przyjmuje się, że sam stan nietrzeźwości nie jest stanem, który determinuje zachowania przestępcze, nie powinno się więc rozpatrywać tej zależności jako bezpośredniego związku przyczynowo-skutkowego²⁸. Znaczna część osób znajdujących się w stanie nietrzeźwości czy wręcz upojenia alkoholowego nie popełnia ani przestępstw, ani wykroczeń. Również związek między ilością wypitego alkoholu a prawdopodobieństwem wystąpienia powyższych zachowań nie może być rozpatrywany jako kategoria bezpośrednio implikująca występowanie zachowań przestępnych. Z drugiej strony można jednak przyjąć, że alkohol w wielu wypadkach pełni rolę katalizatora zachowań przestępczych²⁹. Z badań nad przestępczością nieletnich wynika, że wskaźnik działania pod wpływem alkoholu jest szczególnie wysoki przy takich przestępstwach, jak rozbój, wymuszenie rozbójnicze, kradzież rozbójnicza i zgwałcenie³⁰. Alkohol lub środek odurzający może inicjować przestępstwa o charakterze agresywnym, o jakie łatwo przy osłabieniu kontroli układu nerwowego³¹. Z czasem są to kategorie przestępstw powodowane potrzebą zdobywania środków finansowych na alkohol lub narkotyki i tryb życia związany z uzależnieniem. Amerykańscy kryminolodzy podkreślają, że blisko połowę przestępców stanowią ludzie uzależnieni od alkoholu lub narkotyków, a wśród recydywistów odsetek ten wzrasta do 90%³². Jednak to, czy nietrzeźwość wywoła naruszenie norm prawnych, zależy do wielu czynników, do których zalicza się m.in. farmakologiczny mechanizmu działania alkoholu lub narkotyku, predyspozycje osobowościowe i fizjologiczne osoby spożywającej określony środek oraz czynnika sytuacyjnego (miejsce, towarzystwo innych osób itp.)³³.

W literaturze ugruntował się pogląd, że skoro alkoholizm jest chorobą, to uzależnionych ludzi trzeba leczyć, a nie karać³⁴. Warto w tym miejscu zwró-

²⁸ Częściowo odmienną opinię wyraża A. Bałandynowicz, powołując się na badania L. Lenke (szerzej: L. Lenke, *Alcohol and criminal violence*, „Time Series Analyses in a Comparative Perspective”, Akademitvyck, Edsbruk 1989), z których wynika, że dominująca część sprawców zachowań agresywnych pozostaje pod wyraźnym wpływem alkoholu. Dlatego też, zdaniem autorów, związek alkoholu z zachowaniem przestępczym może być wyróżniony jako zależność statystycznie bezpośrednia. Szerzej: A. Bałandynowicz, *Zapobieganie przestępczości*, Warszawa 1998, s. 102.

²⁹ Szerzej: J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, op. cit., s. 393–396.

³⁰ Wskaźnik działania pod wpływem alkoholu jest szczególnie wysoki w przestępstwie rozbój, wymuszenia rozbójniczego, kradzieży rozbójniczej i zgwałcenia. Szerzej: A. Tyburska, *Główne tendencje w przestępczości nieletnich*, „Przegląd Policyjny” 1998, nr 3/4, s. 87–98; J. Leszczyński, *Przestępstwo zgwałcenia w Polsce*, Warszawa 1973, s. 196; D. Wójcik, *Selekcja nieletnich przestępców w sądach rodzinnych*, Wrocław – Warszawa – Gdańsk – Kraków – Łódź 1990, s. 162.

³¹ W. Osiatyński, *Alkoholizm. Grzech czy choroba?*, Warszawa 2005, s. 96.

³² Cyt. za: ibidem, s. 100.

³³ M. Kobus, R. Breska, op. cit., s. 478.

³⁴ Por: P. Jabłoński, *Profilaktyka uzależnień*, [w:] *Ciągłość i zmiana w obszarze profilaktyki społecznej*, pod red. D. Rybczyńskiej, Kraków 2003, s. 165–173.

cić uwagę na kontrowersyjne zapatrywanie W. Osiatyńskiego, który widzi potrzebę karania wchodzących w konflikt z prawem ludzi uzależnionych, właśnie po to, by zmobilizować ich do podjęcia leczenia. Zdaniem tego autora kara staje się nieuchronną konsekwencją ich czynów, a leczenie szansą na lepsze życie. Koniecznie należy przy tym uświadomić choremu związek między jego trybem życia a przestępstwami oraz stworzyć możliwość leczenia w więzieniach i zakładach poprawczych. Jak pisze W. Osiatyński: „dziś w każdym niemal więzieniu amerykańskim działają oddziały odwykowe i grupy Anonimowych Alkoholików oraz Narkomanów. Skuteczne przejście kuracji stwarza szansę przedterminowego zwolnienia. Ten system jest prosty i skuteczny [...], ale po to, by mógł działać, musi istnieć możliwość skutecznego leczenia. W Polsce jest to wciąż bardzo trudne, nawet jeśli ktoś bardzo chce wytrzeźwieć”³⁵.

Podsumowanie

Wyniki badań dotyczących spożywania alkoholu i narkotyków przez osoby nieletnie, analiza literatury przedmiotu oraz ogólnodostępne statystyki sądowe i policyjne wskazują, że substancje psychoaktywne były i są popularną używką wśród współczesnej młodzieży. Dotyczy to zarówno nieletnich sprawców czynów karalnych, jak i młodzieży, która nie weszła w konflikt z normami prawa. Nie jest to problem regionalny – borykają się z nim wszystkie praktycznie kraje. Szczególnym zagrożeniem dla globalnego społeczeństwa są narkotyki i ich nielegalny obrót związany z funkcjonowaniem struktur przestępczości zorganizowanej. Polityka antynarkotykowa to dziedzina, w której Unia Europejska wypracowała własną koncepcję i forsuje politykę opierającą się na wspólnej odpowiedzialności krajów-producentów i krajów-konsumentów³⁶. Biorąc pod uwagę, że większość wskaźników dotyczących substancji nielegalnych wykazuje trend wzrostowy, zintensyfikowanie działań profilaktycznych przez państwo powinno być bezwzględnym priorytetem.

Wzrost dostępności (m.in. za pośrednictwem internetu) do substancji nielegalnych, skorelowany z liberalnym podejściem młodzieży do tzw. miękkich narkotyków i niskoprocentowych napojów alkoholowych wskazuje, że problem będzie się pogłębiał. Używanie środków psychoaktywnych wydaje się być pokłosiem przewartościowania obyczajowego i zmiany mentalności współczesnych nastolatków. Odwrócenie tego „trendu” poprzez programy edukacyjne nie wydaje się możliwe, gdyż jest to grupa społeczna doskonale poinformowana o skutkach zażywania takich środków. Jednocześnie w litera-

³⁵ W. Osiatyński, op. cit., s. 100.

³⁶ Na ten temat pisała: I. Krzywicka, *Współpraca państw Unii Europejskiej w dziedzinie zwalczania narkotyków i narkomanii po reformie amsterdamskiej*, „Problemy Narkomanii” 2006, nr 1, s. 57–71.

turze wskazuje się, że zmiany regulacji prawnych w kierunku rozszerzenia zakresu i zaostrzenia represji okazały się bezskuteczne³⁷. Wprowadzenie w 1997 r. na grunt polskiego ustawodawstwa odpowiedzialności karnej za posiadanie narkotyków, a następnie w 2000 r. rozszerzenie jej zakresu na posiadanie niewielkich ilości narkotyku na własny użytek nie zaowocowało ani ograniczeniem dostępu do narkotyków, ani hipotetyczną obawą młodych ludzi przed poniesieniem konsekwencji z tytułu ich posiadania. Prowadzi to do wniosku, że sankcje karne nie są adekwatnym środkiem kontrolowania i ograniczania tej formy patologii społecznej³⁸. Mogą one jedynie spychać problem do „podziemia”, utrudniać dostęp do leczenia i zwiększać „ciemną liczbę” sprawców przestępstw narkotykowych i ich ofiar.

Do odwrócenia obecnego trendu potrzebna byłaby mobilizacja całego społeczeństwa. Zjawisko niedoedukowania dotyka bowiem przede wszystkim osoby mające styczność z nieletnimi w życiu codziennym, tj. ich nauczycieli i opiekunów prawnych. Na te osoby powinien być scedowany obowiązek rozpoznania problemu i interwencji w sytuacji, kiedy dziecko przyjmuje substancje psychoaktywne.

Należy mieć na uwadze, że wielu młodych ludzi nie uda się przekonać do zmiany stylu życia, poglądów i postaw wobec narkotyków i alkoholu. Warto więc zminimalizować skutki uboczne wywołane przez substancje psychoaktywne poprzez umożliwienie nieletnim natychmiastowej opieki lekarskiej i psychologicznej.

Summary

Using of psychoactive substances by juvenile offenders. Criminological and legal aspects

Keywords: juvenile offenders, drug abuse, alcohol abuse.

Drug and alcohol abuse by the juveniles has traditionally been attributed to social factors, such as, e.g., their families being unemployment- and/or poverty-stricken, drinking habits observed in the family home, etc. Recently, as experts point out, social and moral values have changed so that narcotics and alcohol are not only both commonly acceptable, but, among the underage, they seem in fact to be considered indispensable for socialising and demonstrating one's maturity.

Alcohol, narcotics, and the so-called “stimulators” may all encourage one to break the law and be the result of an “alcoholic” or “narcotic” lifestyle. This paper presents the author's own studies informed by the previous research.

³⁷ J. Sierosławski, *Używanie alkoholu i narkotyków...* (2004), s. 207–209.

³⁸ *Ibidem*.